

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK

Berta Kristóf

„LÁTTAM AZ ELYNYOMOTTAK KÖNNYEIT, AKIKNEK NINCS VIGASZTALÓJUK”¹

– A HÁBORÚS ERŐSZAKRÓL

Hadtörténetírásunk az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben nélkülözötte a háborús események vizsgálata során az egyes emberek megértésére irányuló törekvést. Tette ezt egyrészt talán azért, mert „irtózott” az úgynevezett angolszász hadtörténetírás sodró, de időnként pongyolának tekintett megfogalmazásaitól. Másrészt az is lehet az ok, hogy hadtörténetírásunk sokáig katonatudósok „kezeiben” volt, akik feszesen és jórészt a harcászati, hadműveleti szabályszerűségeik nyomán igyekeztek feltárni a múlt harci eseményeit. Ily módon a vizsgált hadműveletek úgy jelenhetnek meg előttünk, mint terepasztalon lejátszott harci játék, ahol az egyik (kék), vagy a másik (piros) fél „birtokba vesz” egy-egy települést, vagy „felszámolja” az ellenség ellenállását ilyen vagy olyan magaslatokon, vagy fontos átkelők közelében. A dolog kiélezettebbé válik, amint ismerős helynevekkel helyettesítjük be az adott „települést”, „magaslatot”, „átkelőt” és még inkább, ha a megsejtjük, hogy mi rejlik az ellenállás felszámolása mögött. El kellene tehát siratnunk minden hősi halottat, vagy a háborúban elfásult összes gazembert, vagy szegény lelket, akit a semmiből váratlanul agyonvágott az akna vagy lekaszált egy tetszőleges fegyverből leadott sorozat? Semmiképpen sem. Erről Németh László idevágó sorai jutnak eszünkbe, melyek szerint „Tele van ez a világ földomlásokkal, skalpoló átviteli szíjakkal, bombákkal, merényletekkel... Milyen kísérteties dolog ennyi izgalom, örültség, indulat fölött egy nyugodt kapavágás.”²

Szükséges volna nem csupán szenvtelenül vizsgálnunk a háborús eseményeket, hanem bizonyára hasznos volna, ha törekednénk arra, hogy megértsük az emberi motivációkat, döntéseket. Hiszen a háború is csak olyan, mint az élet; ahogyan José Ortega y Gasset fogalmaz: „Feladat az élet. És az életet alkotó feladatokban nem az a legsúlyosabb, hogy végre kell hajtani őket, hanem – bizonyos értelemben – ennek épp az ellenkezője, vagyis az, hogy mindig kénytelenek vagyunk tenni valamit (...)”³ – Háborús körülmények között a döntéskényszer értelemszerűen kiélezettebb, ezért a „mit tegyünk?” kérdésre lehetőleg minél hamarabb, vagy minél átgondoltabban kell válaszolnunk. A cselekvő ember tehát aktívan jelen van, és félrevezető lenne, ha csupán az úgynevezett magasabbegységek és (különböző szintű)

¹ Préd 4,1

² Németh László: *Európai utas*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 624.

³ José Ortega y Gasset: *Két történelmi esszé*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983, 147.

alárendeltjeik harctevékenységéről beszélünk, figyelmen kívül hagyva ezáltal az emberi tényezőt.

A fenti tételmondatot árnyalják azok az újabb történeti munkák, amelyekben a szerzők a korábnál már nagyobb teret engednek a résztvevők visszaemlékezéseinek. Mindez talán annak is köszönhető, hogy a mikrotörténelmi feldolgozás és a személyes motiváció megértésének igénye fokozatosan nálunk is tért nyer.

A visszaemlékezés, levél vagy kortárs harctudósítás némileg hasonlatos a fényképhez, amely elénk hozza azokat a körülményeket, helyszíneket, embereket, amelyeket már elképzelni sem tudunk. A látvány és tapasztalat leírásán kívül – a fényképet meghaladóan – azonban a személyes visszaemlékezések következtetni engednek a lélek rezdüléseire is, és megmutatják azt is, hogy a harcoló feleken kívül a szenvedő lakosság miképpen érzékeli az eseményeket. Naivitás lenne azt gondolni, hogy a lövészárkokban küzdő harcos szemén keresztül be lehet mutatni a háborút. A retina befogadóképessége korlátolt, nem írhatjuk le a háborút csak az egyes emberek élményei alapján, hiszen a háború a lövészárkok mellett ott dül a megfigyelőállásokban, a harcálláspontokon, de megtaláljuk az általános iskolában, a napilapok hasábjain és a parlamenti felszólalásokban is. Horváth Dezső *A tizedik ember* című munkájában erről ekképp ír: „Ahány ember, annyi dráma, nem tudni hány fölvonásban. Van, aki ki tud bújni mind alól, és komédiára fordítja, de sokan vannak, akik előtt elsötétül a világ, mert tragédiára érzékenyítette őket ez a század.”⁴

Jó példa erre Magyary Zoltán és feleségének búcsúlevele, amelyben egyszerre látjuk a személyes motivációkat, egy falu szovjet megszállását, és némi kutatással képet kaphatunk arról is, hogy milyen állapotban lehetett egy olyan szovjet alakulat, amely a magyarországi hadműveletek legkeményebb ütközeteit harcolta végig az elmúlt hat hónapban. Ez a tény felmenti őket az elkövetett kegyetlenségektől? Egyáltalán nem. De legalább megérthetjük, hogy komolyabb oka volt ezeknek, mint ahogy első látásra gondolnánk. Mindezek után Ivo Andrićsal együtt feltehetjük a kérdést: „Hogyan lehet leírni azt a hullámozást az emberekben, amely a néma állati félelemtől az öngyilkos lelkesedésig terjedt a vérontás és alattomos fosztogatás legalacsonyabb ösztönétől a szent áldozathozatal legmagasabb vállalásáig, melyben az ember fölülmúlja önmagát, s egy pillanatra más törvények szerint élő, magasabb világok szféráit érinti.”⁵

⁴ Horváth Dezső: *A tizedik ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985, 261.

⁵ Ivo Andrić: *Híd a Drinán*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 302.

Az egyes ember tehát formálója lehet az eseményeknek, akár öngyilkos lelkesedésével, akár alattomoságával, de hasonlóképpen tétlenségével és néma tűrésével is. A harci eseményekről szóló jelentésekből vagy a hadműveleti összefoglalókból jól látszik, hogy a harcok eredményességét befolyásoló elsődleges tényezőkön kívül mik azok, amelyeket ugyancsak érdemes figyelembe venni. A csapatok létszáma, felszereltsége, összetétele mellett, ha lehetséges, számba kell venni a terepviszonyokat, az időjárást és az események alakítására alkalmas embereket is. Egy kedvezővé „átmaszkírozott” jelentés, vagy a másokat is magával ragadó állhatatos harc képes a helyi jellegű ütközetek végeredményére befolyást gyakorolni.

Lám, a terepasztal színeket, vertikális irányú kiterjedést kapott, a birtokba vett településekre lakosság került, (talán rokonaink?) az „ellenség”, illetve a „saját csapatok” kategóriába pedig emberi tulajdonságokkal felruházott, folyton fokozott döntéshelyzetben őrlődő egyének kerültek! Előbbieket meg kell mászni, vagy át kell kelni rajtuk. Azokra ott rászakad a pince, agyonlövik őket, vagy megmérgezik magukat, emezek meg harcolnak, rabolnak, menekülnek, „hozzáfognak, hogy megássák közös sírjukat”, vagy próbálnak a megszokott működés szerint viselkedni.

Ha szeretnénk bemutatni egy térség harci eseményeit – akármennyire is az összefegyvernemi harc kerül a fókuszba –, nem tekinthetünk el attól, hogy az elérhető források tükrében szemügyre vegyük azokat a tényezőket, amelyek befolyással lehettek az ismert végeredményre. Ezzel sem nyerhetjük meg az elvesztett háborúkat, de közelebb kerülhetünk a hadakozó ember megértéséhez.